

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Сироїд Т. Л.

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

Навчальний посібник

ЮРІНКОН ІНТЕР
Київ–2025

Рецензенти:

Білоцький С. Д. — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Комарова Т. В. — доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 10 від 01 квітня 2025 року)*

Сироїд Т. Л.

С40 Міжнародне публічне право : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 628 с.
ISBN 978-966-667-895-2

У навчальному посібнику висвітлено основні концепції міжнародного публічного права, зміст його основних принципів, інститутів і галузей. При розкритті галузей акцентовано увагу на особливостях джерельної основи, галузевих принципах, суб'єктному складі, інституційній системі. Матеріал викладено у зручній формі задля швидкого опрацювання конкретних питань (за формою: питання—відповідь), зміст практично охоплює всі контрольні питання з дисципліни «Міжнародне публічне право». Також додано практичні завдання для перевірки рівня знань і глосарій латинських термінів. Навчальний посібник рекомендовано для підготовки до поточного та семестрового контролю, а також підготовки до випробування зовнішнього незалежного оцінювання.

Для здобувачів вищої освіти, викладачів, науковців та всіх, хто цікавиться питаннями міжнародного публічного права.

УДК 341.1/.8(07)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-966-667-895-2

© Сироїд Т. Л., 2025
© Юрінком Інтер, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
Передмова	6
Розділ 1. Поняття, норми, джерела міжнародного права.....	7
Розділ 2. Принципи міжнародного права.....	39
Розділ 3. Суб'єкти міжнародного права.....	57
Розділ 4. Визнання в міжнародному праві	79
Розділ 5. Правонаступництво в міжнародному праві.....	89
Розділ 6. Територія в міжнародному праві	105
Розділ 7. Відповідальність у міжнародному праві.....	135
Розділ 8. Право міжнародних договорів	171
Розділ 9. Право зовнішніх зносин	203
Розділ 10. Право міжнародних організацій	239
Розділ 11. Міжнародне право прав людини	281
Розділ 12. Право міжнародної безпеки/ Мирне врегулювання спорів	327
Розділ 13. Міжнародне морське право.....	353
Розділ 14. Міжнародне повітряне право.....	401
Розділ 15. Міжнародне космічне право	423
Розділ 16. Міжнародне економічне право	449
Розділ 17. Міжнародне право навколишнього середовища	479
Розділ 18. Міжнародне кримінальне право/ Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю	501
Розділ 19. Міжнародне гуманітарне право/ Право збройних конфліктів.....	547
Латинські терміни та вислови	582
Перелік контрольних запитань	589
Список використаних міжнародно-правових актів та літератури	593
Алфавітно-предметний покажчик.....	610

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АСЕАН	— Асоціація держав Південно-Східної Азії
ГА ООН	— Генеральна Асамблея
ВЕЗ	— Виключна економічна зона
ВКПЛ	— Верховний комісар ООН з прав людини
ВОІВ	— Всесвітня організація інтелектуальної власності
ВООЗ	— Всесвітня організація охорони здоров'я
ВПО	— Внутрішньо переміщені особи
ВПС	— Всесвітній поштовий союз
ЄБРР	— Європейський банк реконструкції та розвитку
ЄКА	— Європейське космічне агентство
ЄКЗК	— Європейський комітет із запобігання катуванням та нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню
ЕКОСОП ООН	— Економічна і соціальна рада ООН
ЄОА	— Європейський ордер на арешт
ЄПП	— Європейські пенітенціарні правила
ЄС, Союз	— Європейський Союз
ЄСПЛ	— Європейський суд з прав людини
ІКАО	— Міжнародна організація цивільної авіації
КК	— Консультативний комітет
КЛДЖ	— Комітет з ліквідації расової дискримінації щодо жінок
КНР	— Комісія з наркотичних речовин
КТК	— Контртерористичний комітет
МБРР	— Міжнародний банк реконструкції і розвитку
МВФ	— Міжнародний валютний фонд
МГП	— Міжнародне гуманітарне право
МЕА	— Міжнародне енергетичне агентство
МЕП	— Міжнародне економічне право
МКС	— Міжнародний кримінальний суд
МКЧХ	— Міжнародний Комітет Червоного Хреста
ММО	— Міжнародна морська організація

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ММУО	— Міжнародні міжурядові організації
МПНС	— Міжнародне право навколишнього середовища
МСОП	— Міжнародний союз охорони природи й природних ресурсів
МТФ	— Міжнародний транспортний форум
МТР	— Міжнародний трибунал по Руанді
МТКЮ	— Міжнародний трибунал по колишній Югославії
НАТО	— Організація Північноатлантичного договору
ОАД	— Організація Американських Держав
ОБСЄ	— Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОЕСР	— Організація економічного співробітництва та розвитку
ОІС	— Організація ісламського співробітництва
ООН	— Організація Об'єднаних Націй
ОПЕК	— Організація країн-експортерів нафти
РЕ	— Рада Європи
СНД	— Співдружність Незалежних Держав
СОТ	— Світова організація торгівлі
СССЛ	— Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне
СТЛ	— Спеціальний трибунал по Лівану
ТНК	— Транснаціональні компанії
УВКБ ООН	— Управління Верховного комісара ООН у справах біженців
УВКПЛ ООН	— Управління Верховного комісара ООН з прав людини
ФАО	— Продовольча і сільськогосподарська організація ООН
ШОС	— Шанхайська організація співробітництва
ЮНЕП	— Програма ООН з навколишнього середовища
ЮНЕСКО	— Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
ЮНІДО	— Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку
ЮНІСЕФ	— Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй
ЮНСІТРАЛ	— Комісія ООН з права міжнародної торгівлі

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Міжнародне публічне право» належить до дисциплін, що забезпечують фундаментальну підготовку фахівців спеціальностей «Міжнародне право» і «Право». Її вивчення сприяє розумінню здобувачами сутності, функцій та значення міжнародного права в цілому, як засобу регулювання різноманітних міжнародних відносин, закладає необхідний фундамент для вивчення окремих спеціальних навчальних курсів міжнародно-правового спрямування, які викладають у закладах вищої освіти, зокрема: «Міжнародне морське право», «Міжнародне право прав людини», «Право міжнародних організацій», «Міжнародне право навколишнього середовища», «Міжнародне кримінальне право», «Міжнародне гуманітарне право» та ін.

Навчальний посібник являє собою видання, в якому систематично і лаконічно викладено базові поняття за всіма темами освітньо-професійних та освітньо-наукових програм навчального курсу «Міжнародне публічне право». Він підготований з урахуванням існуючого рівня досягнень у сфері міжнародного публічного права і містить сучасну міжнародно-правову лексику, де поряд із термінологією, що використовується в юридичних документах, розтлумачуються окремі поняття науки міжнародного права та суміжних юридичних наук.

Опанування інструментарієм міжнародного права, вивчення його сутності та особливостей вимагає від здобувачів не лише ознайомлення з лекційним курсом, опрацювання тем, винесених на семінарські та практичні заняття, а також і виконання самостійних завдань; оволодіння теоретичним матеріалом та ознайомлення з існуючою практикою у сфері міжнародно-правових відносин. Навчальний посібник, крім теоретичних аспектів міжнародного права, містить практичні завдання для перевірки рівня засвоєння теоретичних знань, перелік контрольних питань з дисципліни, латинських термінів та висловів, що найчастіше використовуються у міжнародному праві і праві, а також актуальний список міжнародно-правових актів та літератури.

Зміст навчального посібника сприятиме поглибленню знань здобувачів, системному засвоєнню ними змісту матеріалу з метою покращення підготовки до поточного та семестрового контролю, а також підготовки до випробування зовнішнього незалежного оцінювання.

Розділ 1

Поняття, норми, джерела міжнародного права

Виконання норм міжнародного права — активна дія суб'єкта з реалізації нормативних зобов'язань. При виконанні суб'єкти міжнародних правовідносин зобов'язані своїми діями цілеспрямовано здійснювати нормативні розпорядження й у такий спосіб сприяти добросовісній реалізації права. Виконання завжди супроводжується активними діями суб'єкта міжнародних правовідносин, тому нормативно-правове розпорядження більш ретельно регламентує поведінку суб'єктів, ніж при дотриманні. Виконання характеризується конкретними зобов'язаннями і визначеними діями.

Визнання — односторонній акт, що містить зобов'язання розглядати об'єкт, який визнається як такий, що відповідає міжнародному праву (міжнародно-правове визнання держав, урядів, рухів, кордонів, історичних заток, боргів, факту правопорушення та ін.). Заява про визнання означає відмову суб'єкта від оспорування існуючого становища, якщо тільки не відбуваються зміни, що суттєво його змінюють. Наприклад, зникнення раніше визнаної держави та поява нового суб'єкта.

Відмова — односторонній акт, на підставі якого суб'єкт (зазвичай держава) відмовляється від певного права або повноважень, від вимог чи претензій. Відмова можлива або у вигляді передачі права іншому суб'єкту, або у вигляді відречення від права взагалі. Прикладом відмови першого роду може слугувати відмова СРСР від репараційних претензій до Японії та Німеччини. Прикладом другого роду є намір України відмовитися від володіння ядерною зброєю. Відмова завжди стосується права суб'єкта та не створює зобов'язання для третіх держав. За формою відмова може бути письмовою, усною або мовчазною. Однак вона завжди повинна бути ясно вираженою, її неможливо презюмувати. Міжнародне право не містить певних положень щодо можливості відмовитися від відмови. Але можна домислити, що тут повинно діяти те саме застереження, що й у праві міжнародних договорів — *rebus sic stantibus*.

Галузь міжнародного права — це сукупність юридичних норм і принципів, що регулюють відносини суб'єктів міжнародного права у визначеній сфері. Галузі міжнародного права

розрізняються за об'єктом та предметом регулювання, джерельною базою; складовою галузей є інститути, деякі з них охоплюють декілька інститутів (наприклад, у морському праві: інститут територіальних вод, прилеглої зони, проток, вод архіпелагів тощо). Інститут як підрозділ галузі має об'єктом свого регулювання визначені види, підвиди або різновиди міжнародних відносин, які охоплюються певною галуззю.

Джерела міжнародного права — форми закріплення норм міжнародного права. Термін «джерела права» використовується у двох значеннях — матеріальному і формальному. Під матеріальними джерелами розуміють матеріальні умови життя суспільства. Формальні джерела права — це ті форми, в яких знаходять свій прояв норми права. Тільки формальні джерела права є юридичною категорією і складають предмет вивчення юридичних наук, у тому числі міжнародного права. Під джерелами міжнародного права можна також розуміти і результати процесу нормоутворення. Внаслідок специфіки міжнародного права і процесу створення його норм не існує визнаного всіма суб'єктами міжнародного права якого-небудь правового акта, яким би встановлювався перелік джерел міжнародного права та їх визначення. При аналізі поняття «джерела міжнародного права» звертаються насамперед до Статуту Міжнародного суду ООН, ст. 38 якого містить перелік джерел міжнародного права, що застосовуються Судом при вирішенні суперечок, переданих на його розгляд, серед яких: а) міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, визнані державами, які сперечаються; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної правовою нормою; в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; г) із застереженням, зазначеним у ст. 59, судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй, як допоміжний засіб для визначення правових норм».

Диспозитивні норми — це норми, в межах яких суб'єкти міжнародного права можуть самі визначати свою поведінку, взаємні права та обов'язки в конкретних правовідносинах залежно від обставин. Більшість універсальних і локальних норм складають

диспозитивні норми. Диспозитивні норми володіють повною юридичною силою. Якщо суб'єкти не домовилися про інше, то вони зобов'язані виконувати диспозитивну норму, а у випадку її порушення несуть відповідальність. Диспозитивність норми полягає не в обмеженій обов'язковій силі, а в тому, що вона передбачає право суб'єктів регулювати свої взаємовідносини інакше, ніж передбачено загальною нормою.

Договір (див. Право міжнародних договорів).

Договірні норми — правила поведінки, що є продуктом узгодженої позиції суб'єктів міжнародного права, закріплені міжнародними договорами.

Доктрина міжнародного права — в широкому значенні — це система поглядів і концепцій про сутність та значення міжнародного права в конкретних історичних умовах; у вузькому — науковій праці юристів-міжнародників. Доктрина є допоміжним джерелом міжнародного права. У ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН зазначено: «Суд застосовує доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм». Цілком очевидно, що доктрина може бути використана винятково в тих випадках, коли відсутні інші джерела або визначеність зобов'язань, що з них випливають. Можливе звернення до праць тих юристів, які справили на міжнародне право формуючий вплив чи є авторитетними свідченнями певних етапів його розвитку. Серед таких юристів варто зазначити: К. Блюнчлі, Е. Вателя, В. Даневського, В. Грабаря, Г. Гроція, Ф. Мартенса, Т. Степанова, Л. Камаровського, Ф. Ліста, Л. Оппенгейма, І. Рогалевича, М. Таубе, А. Фердросса та ін. Особливе значення має колективна думка юристів різних країн, яка знаходить вираз у документах таких організацій, як Асоціація міжнародного права, Інститут міжнародного права (засновані в 1873 р.) та ін. Частими є випадки, коли доктрину використовують для підтвердження існування міжнародно-правового звичаю.

Дотримання норм міжнародного права — форма реалізації правових норм, яка полягає в утриманні суб'єкта права від здійснення

заборонених правом дій. У такій формі реалізуються норми-заборони. Міжнародно-правові норми можуть реалізовуватися шляхом дотримання лише в юридично передбачених випадках, інакше суб'єкт правовідносин своїм утриманням від певних дій може порушити норму, її правове розпорядження. Часто реалізація норм міжнародного права способом дотримання відбувається зовні непомітно. Відсутність дії з боку суб'єктів свідчить, що вони втілюють норму в життя (невтручання у внутрішні справи держави, нерозповсюдження ядерної зброї, відмова від виробництва ядерних компонентів, припинення співробітництва з державою-порушницею в умовах оголошення блокади тощо).

Дуалістичний спосіб застосування норм міжнародних договорів у внутрішньому законодавстві — спосіб, за якого норма міжнародного договору включається у внутрішнє законодавство шляхом перетворення її в норму внутрішнього права. Дійсність норми міжнародного права визначається внутрішнім законодавством (її співвідношенням, наприклад, з конституцією, конституційними та іншими законами держави). Договір заноситься в національне законодавство за обов'язкової участі законодавчої влади, яка видає відповідний закон. При цьому іноді імплементаційний закон лише повторює зміст договору (Великобританія, Данія, Ісландія, Швеція та ін.).

Загальні принципи права — спільні правові поняття, логічні правила, «технічні» принципи, які використовуються при тлумаченні і застосуванні права (наприклад, рівний над рівним права не має; ніхто не може передати більше прав, ніж має; ніхто не може бути суддею у власній справі тощо). Зазначені загальні принципи переважно є правилами застосування юридичних норм у будь-якій системі права. Для міжнародного права вони досить корисні в силу нерозвиненості процесуальних міжнародно-правових норм. Однак спільність певних принципів для національних систем права не означає їх автоматичне введення до системи міжнародного права. Для включення в останню такі принципи повинні хоча б мовчазно бути визнаними як норми міжнародного права, тобто конституюватися як міжнародний порядок. Але в такому випадку вони втрачають характер особливого джерела

міжнародного права. Поняття загальні принципи права активно обговорюється у зв'язку зі ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, згідно з якою Суд поряд із конвенціями та звичаями застосовує загальні принципи права, визнані цивілізованими націями. Вказівка специфічним суб'єктом визнання загальних принципів права цивілізованих націй, сягає своїм корінням ще в часи Ліги Націй. У період між двома Світовими війнами вважалося, що нації поділяються на цивілізовані та нецивілізовані, тобто на такі, які здійснили рецепцію римського права або не здійснили його відповідно. Це положення в наш час звичайно ж застаріло і є даниною колишньому світовому порядку. Міжнародний Суд ООН жодного разу не обґрунтовував свої рішення загальними принципами міжнародного права. У низці випадків ці принципи застосовувалися без згадування їх як загальних принципів права. Це мало місце щодо таких принципів, як добросовісність, незловживання правом, відповідальність за порушення. Частіше використовувалися процесуальні принципи (наприклад, ніхто не може бути суддею у власній справі, рівність сторін у спорі, пріоритет спеціального закону тощо).

Застосування права — державно-владна реалізація норм міжнародного права. За волею держави або уповноваженого на те органу держави цей спосіб реалізації норми міжнародного права може бути застосований навіть до виникнення міжнародних правовідносин. Застосування норм міжнародного права не має свого постійного місця у механізмі міжнародно-правового регулювання. Застосування в міжнародному праві може також здійснюватися за попередньою домовленістю держав і на випадок правопорушення. Воно вимагає з'ясування фактичних обставин правопорушення, їх оцінювання, встановлення норм, які можуть бути застосовані, визначення сфери дії таких норм і зіставлення їх з конкретною поведінкою (чи відсутністю такої) суб'єкта міжнародного права, виявлення змісту відповідної норми, можливостей і способів її застосування до встановлених обставин, забезпечення відповідного рішення тощо.

Ієрархія норм міжнародного публічного права — основні джерела міжнародного права (договори, звичай і загальні принципи

права, вказані у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду) не перебувають в ієрархічному зв'язку *inter se* (угоди, покликані змінити багатосторонні договори тільки у відношенні деяких їх учасників). Проводити аналогії з ієрархічною природою внутрішньої правової системи, як правило, недоречно через відмінності між обома системами. Проте деякі норми міжнародного права важливіші за інші і з цієї причини займають вище положення або особливий статус у міжнародно-правовій системі. Іноді це виражається позначенням деяких норм як «основоположних», що виражають «елементарні міркування гуманності» або як «непорушних принципів міжнародного звичаєвого права». Ефект, який має такі позначення, зазвичай визначається відповідно до контексту або правового акта, в якому таке позначення фігурує. Існують такі види ієрархії норм міжнародного права: 1. Визнана ієрархія відносин, заснована на істотному змісті норм: норма міжнародного права може мати перевагу над іншими нормами в силу важливості її змісту, а також загального визнання її верховенства. Таким є випадок імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*, ст. 53, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.), тобто норм, які «приймаються і визнаються міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої неприпустиме. Найчастіше наводяться приклади норм *jus cogens* — це заборона агресії, рабства і работоргівлі, геноциду, расової дискримінації, апартеїду і тортур, а також основні норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у збройному конфлікті, і право на самовизначення. Крім того, інші норми теж можуть мати характер *jus cogens*, оскільки вони приймаються і визнаються. 2. Визнані ієрархічні відносини в силу договірної положення: норма міжнародного права може мати верховенство над іншими нормами в силу договірної положення. Такий випадок передбачено ст. 103 Статуту ООН, згідно з якою «У разі суперечності між зобов'язаннями членів ООН і за цим Статутом та їхніми зобов'язаннями за будь-якою іншою міжнародною угодою перевагу мають їхні зобов'язання за цим Статутом». Сфера застосування ст. 103 поширюється не тільки на статті Статуту ООН, а й на обов'язкові рішення, що приймаються органами організації, такими, як Рада Без-

пеки. З урахуванням характеру деяких положень Статуту, установчого характеру Статуту та усталеної практики держав і органів ООН, зобов'язання за Статутом можуть також мати переважну силу щодо неоднозначного звичаєвого міжнародного права. Визнається також, що сам Статут ООН володіє особливим характером у силу основоположної природи деяких його норм, зокрема його принципів і цілей. Норми, які визначають зобов'язання щодо міжнародного співтовариства в цілому: деякі зобов'язання мають особливий статус у силу загальності їх застосування, зокрема йдеться про зобов'язання *erga omnes*, тобто зобов'язаннями держав щодо міжнародного співтовариства загалом. Ці норми стосуються всіх держав, і можна вважати, що всі держави мають юридичний інтерес у захисті відповідних прав. Кожна держава може посилатися на відповідальність держави, що порушує подібні зобов'язання.

Імперативні норми — норми, які встановлюють чіткі, конкретні межі визначеної поведінки, мають верховенство над іншими нормами з огляду на важливість їх змісту, а також загального визнання їх верховенства. Суб'єкти міжнародного права не можуть за своїм баченням змінювати обсяг та зміст прав і обов'язків, передбачених імперативними нормами. Серед імперативних норм міжнародного права варто виділити норми *jus cogens* (ст. 53, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.), які «приймаються і визнаються міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої неприпустиме. Найчастіше наводяться приклади норм *jus cogens* — це заборона агресії, рабства і работоргівлі, геноциду, расової дискримінації, апартеїду і тортур, а також основні норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у збройному конфлікті, і право на самовизначення. Крім того, інші норми теж можуть мати характер *jus cogens*, оскільки вони приймаються і визнаються. Для імперативних норм характерними є засоби їх забезпечення. У випадку порушення цих норм виникають і універсальні правовідносини відповідальності: не тільки та, що безпосередньо постраждала, але будь-яка держава вправі поставити в юридичному аспекті питання про відповідальність правопорушника.